

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

ΤΟΥ ΕΚΤΑΚΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

(Σπάρτη - Μυστράς 27 - 29 Μαΐου 1988)

ΑΠΟ ΤΗΝ ΦΩΤΕΙΝΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΜΥΣΤΡΑ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

ΓΙΑ ΕΝΑ «ΣΥΝΤΑΓΜΑ» ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΩΝ
ΚΩΔΙΚΟΓΡΑΦΩΝ ΚΑΙ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ

ΑΝΑΤΥΠΟΝ

ΑΓΑΜΕΜΝ. ΤΣΕΛΙΚΑ
Φιλολόγου - Παλαιογράφου

ΓΙΑ ΕΝΑ «ΣΥΝΤΑΓΜΑ» ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΩΝ
ΚΩΔΙΚΟΓΡΑΦΩΝ ΚΑΙ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ

ΑΘΗΝΑΙ 1989

ΓΙΑ ΕΝΑ «ΣΥΝΤΑΓΜΑ» ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΩΝ ΚΩΔΙΚΟΓΡΑΦΩΝ ΚΑΙ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ

Στὸ Γ΄ Διεθνὲς Συνέδριο Πελοποννησιακῶν Μελετῶν εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ ἀναφερθῶ σὲ πελοποννησιακὰ χειρόγραφα ποὺ χρονολογοῦνταν ἀπὸ τὸν 11ο ὡς τὸν 13ο αἰῶνα σκοπεύοντας στὴν ἐπισήμανση κάποιων ἰδιαιτέρων καταστάσεων, ποὺ ἐπικρατοῦσαν στὴν Πελοπόννησο σχετικὰ μὲ τὴν ἀντιγραφή καὶ τὴ διακίνηση τῶν χειρογράφων¹. Ἀπώτερος σκοπός μου εἶναι νὰ ἐντοπίσω καὶ νὰ τονίσω τυχὸν ἐπιχωριάζοντα στοιχεῖα ὡς πρὸς τὸ ὕφος τῆς γραφῆς καὶ τὴν κατασκευὴ τοῦ χειρογράφου, γιὰ νὰ χρησιμεύσουν ὡς σταθερὰ κριτήρια γιὰ τὸν τοπικὸ προσδιορισμὸ πολλῶν χειρογράφων, τῶν ὁποίων ἡ προέλευση παραμένει ἀκόμη σκοτεινὴ. Τὸ ἔναυσμα γιὰ τὴν ἔρευνα αὐτὴ τὸ ἔδωσε ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ συνεχῆς ἐνασχόλησή μου μὲ χειρόγραφα πελοποννησιακῶν βιβλιοθηκῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ διαπίστωση ἀπὸ τὰ μέχρι τώρα ὑπάρχοντα στοιχεῖα, ὅτι ἡ Πελοπόννησος μπορεῖ νὰ διεκδικήσῃ ἐξέχουσα θέση στὴν παραγωγή καὶ διακίνηση χειρογράφων τόσο κατὰ τὴν βυζαντινὴ ὅσο καὶ κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴ περίοδο². Τὸ ἐνδιαφέρον βέβαια δὲν προέρχεται μόνον ἀπὸ λόγους συναισθηματικούς, ἀπὸ τὴν προσπάθεια δηλαδὴ προβολῆς τῆς Πελοποννήσου ὡς χώρου μὲ ξεχωριστὴ πνευματικὴ ζωὴ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἓνα σημαντικὸ ζητούμενο τῆς σύγχρονης φιλολογικῆς ἐπιστήμης, τὴν ὁποία καλεῖται ἡ Παλαιογραφία κάθε τόσο πιστὰ καὶ ἀποτελεσματικὰ νὰ ὑπηρετῇ. Γιὰ τὸν σημερινὸ ἐκδότῃ ἐνὸς κειμένου εἶναι πάρα πολλὸ σημαντικὸ νὰ γνωρίζῃ ὅτι τὸ κείμενο ποῦ

1. Ἀ γ α μ έ μ ν ο ν ο ς Τ σ ε λ ί κ α, Παρατηρήσεις σὲ πελοποννησιακὰ χειρόγραφα τοῦ 11ου, 12ου καὶ 13ου αἰῶνος, Πρακτικὰ Γ΄ Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, τ. Γ΄, Ἀθῆναι 1987-1988, σσ. 486-498 καὶ πίν. ΟΒ΄-ΟΔ΄.

2. Μὲ βάση τὸ εὐρετήριο τοῦ Marcel Richard, Répertoire des bibliothèques et des catalogues des manuscrits grecs, Paris 1958 καὶ Supplément I, Paris 1964, καὶ μεταγενέστερες ἔρευνες ἔχουν ἐντοπιστῆ 35 μεγάλες καὶ μικρὲς συλλογὲς χειρογράφων, μοναστηριακῶν, δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν, μὲ πάνω ἀπὸ 700 χειρόγραφα. Ἰσάριθμοι σχεδὸν εἶναι καὶ οἱ δημοσιευμένοι κατάλογοι χειρογράφων καὶ καθὼς φαίνεται λίγα πρέπει νὰ εἶναι τὰ χειρόγραφα ἐκεῖνα ποῦ δὲν ἔχουν ἀκόμη ἐντοπιστῆ.

ἐκδίδει βρισκόταν ἢ ἀντιγράφηκε στὴν Πελοπόννησο ἢ σὲ κάποια ἄλλη περιοχή σὲ μιὰ δεδομένη χρονικὴ στιγμή. Καὶ τοῦτο γιὰ τὰ κείμενα καὶ τὰ χειρόγραφα δὲν εἶναι ἀπρόσωπα, ἀλλὰ σὰν ζωντανοὶ ὀργανισμοὶ ὑφίστανται τὶς ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος, εἴτε φυσικοῦ εἴτε ἀνθρώπινου. Κάποιοι ἄνθρωποι ἔγραψαν καὶ ἀντέγραψαν τὰ κείμενα, κάποιοι τὰ διάβασαν καὶ τὰ δίδαξαν, κάποιοι πούλησαν, δάνεισαν ἢ καὶ κατέστρεψαν τὰ βιβλία καὶ κάποιοι ἄλλοι τὰ διαφύλαξαν καὶ τὰ περιμάζωσαν. Γύρω λοιπὸν ἀπὸ κάθε χειρόγραφο βιβλίον δημιουργεῖται ἕνας ὁλόκληρος κόσμος μὲ μιὰ δική του ἱστορία, ἀντιπροσωπευτικὴ γιὰ τὸ πνευματικὸ κλίμα ποῦ ἐπικρατεῖ κατὰ τὴ διάρκεια πολλῶν ἐτῶν.

Ἐρχόμαστε λοιπὸν νὰ μελετήσουμε τὴν προσωπογραφία ποῦ σχετίζεται μὲ κάθε χειρόγραφο καὶ νὰ παρακολουθήσουμε βῆμα πρὸς βῆμα τὶς μετακινήσεις του καὶ τὴν τύχη του τόσο αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ὅσο καὶ τοῦ γραφέα του καὶ μέσα στὴν Πελοπόννησο καὶ ἔξω ἀπ' αὐτήν. Καὶ μάλιστα ἔξω ἀπ' αὐτήν σὲ περιόδους σκοτεινῆς γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία. Ἄς φαντασθῆ κανεὶς μὲ τι νοσταλγία, τι πίκρα ἀλλὰ καὶ τι περηφάνεια ὁ Δημήτριος Ραοῦλ Καβάκης «ὁ Σπαρτιάτης καὶ Βυζάντιος» ἔγραφε τὸ κωδικογραφικὸ του σημεῖωμα σ' ἕνα χειρόγραφο μὲ τὰ «Ἑλληνικά» τοῦ Ξενοφῶντος, ὅταν τὸ τέλειωνε στὴ Ρώμη τὸ ἔτος 1480: *Μετὰ τὴν Βυζαντίου ἄλωσιν ἔτους κζ' 3*. Ἡ ἀκόμη ὁ Δημήτριος Τριβῶλης «ὁ Πελοποννήσιος ἐκ Σπάρτης» ὅταν τελειώνοντας ἕνα χειρόγραφο τοῦ Πλάτωνος ἔγραφε σὰν πρόσφυγας τὸ ἔτος 1462: *Ἐν Κερκυραίων νήσῳ μετὰ τὴν τῆς πατρίδος ἄλωσιν*⁴. Ἡ Σπάρτη, ὁ Μυστράς, ἡ Κορώνη, ἡ Μεθώνη, ἡ Μονεμβασία, τὸ Ναύπλιο, ἡ Κόρινθος, ἡ Πάτρα, ἡ Πελοπόννησος ὁλόκληρη παρούσα στὴν Ἱταλία καὶ σ' ὁλόκληρην τὴν Εὐρώπην τὸν καιρὸ ποῦ ξαναγεννιόταν ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ διάνοηση. Ἀξίζει λοιπὸν τὸν κόπο νὰ στρέψουμε τὶς ἐρευνητικὰς μας προσπάθειες πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ καὶ νὰ τονίσουμε τὴ συμβολὴν τοῦ κάθε κωδικογράφου, τοῦ κάθε ἀνθρώπου γενικὰ ποῦ ἀσχολήθηκε μὲ τὸ βιβλίον, στὴν πνευματικὴ καλλιέργεια τοῦ τόπου ποῦ ἔζησε.

Ὁ Σπυρίδων Λάμπρος μὲ τὴν ἐρευνητικὴν του μανίαν καὶ τὴν παλαιογραφικὴν του ὀξυδέρκεια εἶναι ὁ πρῶτος ποῦ ἔκανε λόγον γιὰ κωδικογράφους ἢ βιβλιογράφους, ὅπως τοὺς ὀνόμαζε, ποῦ κατάγονταν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴ Λακεδαίμονα. Καὶ πάνω στὸ δρόμον ποῦ αὐτὸς χάραξε, προχωρήσαμε καὶ ἐμεῖς γιὰ νὰ πλουτίσουμε τὶς γνώσεις μας καὶ νὰ

3. Κώδικας Vat. gr. 1293. Τὸ παράθεμα ἀπὸ τὸ εὐρετήριο τῶν Marie Vogel-Victor Gardthausen, *Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance*, Leipzig 1909, σ. 102.

4. Κώδικας Escorial y-I-13. Τὸ παράθεμα ὁ.π., σ. 105.

αὐξήσουμε τὴν πνευματικὴ περιουσία τῆς Πελοποννήσου⁵. Στὴν ἀνακοίνωση πού προηγουμένως ἀνέφερα ἔκανα μιὰ ἀνάλυση τοῦ ὄρου «πελοποννησιακὰ χειρόγραφα». Ὁ ὄρος αὐτὸς δὲν εἶναι μονοσήμαντος, ἀλλὰ προσδιορίζει πέντε κατηγορίες χειρογράφων:

1. Χειρόγραφα πού σύμφωνα μὲ τὸ κωδικογραφικὸ τους σημεῖωμα γράφτηκαν στὴν Πελοπόννησο ἀπὸ Πελοποννήσιο γραφέα.

2. Χειρόγραφα πού γράφτηκαν στὴν Πελοπόννησο ἀπὸ μὴ Πελοποννήσιο κωδικογράφου, σύμφωνα πάντα μὲ τὸ κωδικογραφικὸ σημεῖωμα.

3. Χειρόγραφα πού γράφτηκαν ἀπὸ Πελοποννήσιο κωδικογράφο ἔξω ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο.

4. Χειρόγραφα πού βρίσκονται σήμερα σὲ πελοποννησιακὲς βιβλιοθηκὲς ἄσχετα ἀπὸ τὸν τόπο γραφῆς τους καὶ τὴν καταγωγή τοῦ κωδικογράφου.

5. Χειρόγραφα τῶν ὁποίων ἡ προέλευση εἶναι σαφῶς διαπιστωμένη ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο μὲ βάση τὰ κτητορικὰ ἢ ἄλλα σημεῖωματα καὶ σήμερα βρίσκονται σὲ βιβλιοθηκὲς ἐκτὸς Πελοποννήσου.

Οἱ κατηγορίες αὐτὲς ἀσφαλῶς δὲν μποροῦν νὰ εἶναι ἀπόλυτες καὶ νὰ ἔχουν στεγανὰ καὶ τοῦτο γιατί καὶ τὰ χειρόγραφα, ὅπως καὶ οἱ ἄνθρωποι, ὑπόκεινται σὲ διάφορες συγκυρίες, πού ὅπωςδῆποτε ἐπηρεάζουν τὴν τύχη τους. Ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς εἶναι συμβατικὸς καὶ γίνεται περισσότερο γιὰ μεθοδολογικοὺς σκοποὺς. Γνωρίζουμε γιὰ παράδειγμα κωδικογράφους πού ἔγραψαν χειρόγραφα καὶ στὴν Πελοπόννησο καὶ ἄλλου. Ἡ, κωδικογράφους πού δὲν ἔγραψαν κανένα χειρόγραφο στὴν Πελοπόννησο, ἀλλὰ πού τονίζουν τὴν πελοποννησιακὴ τους καταγωγή καὶ μένουν σφικτὰ δεμένοι μὲ τὸ πατρογονικὸ τους περιβάλλον. Ἡ ἀκόμη, κωδικογράφους πού ἀρχικὰ δὲν εἶχαν καμιὰ σχέση μὲ τὴν Πελοπόννησο καὶ τελικὰ δούλεψαν σ' αὐτὴν, δίδαξαν καὶ πέθαναν γι' αὐτὴν, ὅπως ὁ ἡρωϊκὰ μαχόμενος στὰ τεῖχη τῆς Μεθώνης ἐνωτικὸς ἐπίσκοπος Ἰωάννης Πλουσιαδηνὸς ἀπὸ τὴν Κρήτη στὰ 1500. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸν κάθε χειρόγραφο καὶ κάθε κωδικογράφος ἔχει καὶ τὴ δική του πελοποννησιακὴ χροιά, ἄλλωτε ἐντονώτατη καὶ ἄλλωτε ἀμυδρή. Ὅπως ὅμως καὶ ἂν ἔχουν τὰ πράγματα, τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἓνα θέμα ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος, ἀλλὰ συνάμα καὶ ἐξαιρετικὰ μεγάλων διαστάσεων.

Ἄς ἀρχίσουμε ἀπὸ τοὺς κωδικογράφους. Ὅπως ἀνέφερα οἱ κατηγο-

5. Σ π. Λάμπρου, Λακεδαιμόνιοι βιβλιογράφοι καὶ κτήτορες κωδίκων κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Νέος Ἑλληνομνήμων 4 (1907), σσ. 152-187 καὶ 303-357. Βλ. ἐπίσης γιὰ Μεσσηνίους κωδικογράφους Τοῦ Ἰδίου, Σύμμικτα: Βιβλιογράφοι· τὸ ΣΕ 32 σύμμικτον, ὁ.π., 17 (1920), σ. 95. Τοῦ Ἰδίου, Ἀθανάσιος Ἐξεδάκτυλος ὁ ἐκ Μεθώνης βιβλιογράφος, ὁ.π., 13 (1916), σσ. 318-320.

ρίες στις όποιες υπάγονται είναι τρεις και άρχικά θά τις άντιμετωπίσουμε σάν ένα σύνολο. Στο πολυτιμότατο εύρετήριο τών Ἑλλήνων κωδικογράφων, τών βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων ώς τό έτος 1600, πού συνέταξαν οί Vogel και Gardthausen και πού συμπλήρωσαν πολλοί άλλοι νεώτεροι παλαιογράφοι⁶, συναντοϋμε γύρω στους 90 κωδικογράφους πού προσθέτουν στο όνομά τους και τόν τόπο καταγωγής τους ή πού έγραψαν χειρόγραφα σέ κάποια πελοποννησιακή περιοχή. Για τους κωδικογράφους πού έδρασαν μετά τό 1600 δέν έχουμε άκόμη συγκεκριμένα άριθμητικά στοιχεία, γιατί ή άποδελτίωση πού είχε κάνει ό άείμνηστος Λίνος Πολίτης βρίσκεται άκόμη στο στάδιο τής έπεξεργασίας και τών συμπληρώσεων άπό τήν κόρη του και συνάδελφο Μαρία Πολίτη. Πιστεύω πάντως άπό ένδειξεις πού έχω ώς τώρα, ότι κατά τήν περίοδο αύτή, άπό τό 1600 δηλαδή ώς τό 1830, ό άριθμός τους ξεπερνάει τους 150.

Τά προβλήματα πού παρουσιάζει ή άνίχνευση τών όνομάτων και τών χειρογράφων στον τομέα αυτόν προέρχονται κυρίως άπό τά ίδια τά σημειώματα τών κωδικογράφων, τά όποια τις περισσότερες φορές δέν αναφέρουν οϋτε τόν τόπο καταγωγής αλλά οϋτε τόν τόπο άντιγραφής. Ἐτσι άναγκαστικά μās διαφεύγουν πολλά όνόματα και χειρόγραφα, τά όποια με πολλή δυσκολία και άρκετή τύχη μπορούμε νά τά εντάξουμε στις παραπάνω

6. Βλ. Χ. Γ. Πατρινέλη, "Ελληνες κωδικογράφοι τών χρόνων τής Ἐναγεννήσεως, Ἐπετηρίς τοϋ Μεσαιωνικοϋ Ἀρχείου τής Ἀκαδημίας Ἀθηνών, 8-9 (1958-1959), σσ. 63-124. Paul Canart, Scribes grecs de la Renaissance: Additions et corrections aux répertoires des Vogel-Gardthausen et de Patrinelis, Scriptorium 17 (1963), σσ. 56-82. K. A. de Meyier, Scribes grecs de la Renaissance: Additions et corrections aux répertoires de Vogel-Gardthausen, de Patrinelis et de Canart, Scriptorium 18 (1964), σσ. 258-266. B. L. F o n k i t c h, "Ελληνες γραφείς τής Ἐναγεννήσεως 1, 2, 3, Bizantinsciji Vremenik 26 (1965), σσ. 266-271, 28 (1968), σσ. 283-285 και 42 (1981), σσ. 124-128 (στά ρωσικά). J. Wiesner-U. Victor, Griechische Schreiber der Renaissance: Nachtrage zu den Repertorien von Vogel-Gardthausen, Patrinelis, Canart, de Meyier, Rivista di studi Bizantini e Neellenici, n.s. 8-9 (1971-1972), σσ. 51-61. Carla Casetti Brach, Copisti greci del Medioevo e del Rinascimento: Aggiunte ai repertori di Vogel-Gardthausen, Patrinelis, Canart, de Meyier e Wiesner-Victor, dai fondi dell' Escorial, Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινών Σπουδών, 42 (1975-76), σσ. 236-252. Ernst Gamillscheg-D i e t e r H a r l f i n g e r, Repertorium der griechischen Kopisten 800-1600, 1. Teil: Handschriften aus Bibliotheken Grossbritanniens, Wien 1981 και 2. Teil. Handschriften aus Bibliotheken Frankreichs und nachträge zu den Bibliotheken Grossbritanniens, Wien 1989. Silvio Bernardinello, Copisti di codici greci dal X al XVI secolo, Miscellanea 3: Studi in onore di Elpidio Mioni, Padova 1982, σσ. 1-11. Φωτίου Ἀρ. Δημητρακοπούλου, Συμβολή εις τους καταλόγους Ἑλλήνων κωδικογράφων, ΕΕΒΣ 45 (1981-82), σσ. 263-312.

κατηγορίες. Ἐπομένως τὰ ἀριθμητικὰ στοιχεῖα πού παραπάνω ἀνέφερα δὲν ἀντιπροσωπεύουν παρὰ τὸν ἐλάχιστο ἀριθμὸ, ἀφήνοντας ἄρκετὰ μεγάλο περιθώριο γιὰ αὐξηση.

Ἐνα ἄλλο πρόβλημα πού ἀνακύπτει ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν χειρογράφων εἶναι ἡ παντελὴς ἀπουσία κωδικογραφικοῦ σημειώματος σὲ ἐξαιρετικὰ μεγάλον ἀριθμὸ χειρογράφων. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ δημοσίευση φωτογραφικῶν δειγμάτων τῶν ἐπωνύμων γραφέων ἀποτελεῖ οὐσιαστικὸ καὶ ἄκρως ἀπαραίτητο στοιχεῖο κάποιας σχετικῆς μελέτης. Εἶχα τὴν τύχη σὲ παλαιότερη ἀνακοίνωσή μου σχετικὰ μὲ Λακεδαιμόνιους καὶ Μεσσηνίους κωδικογράφους νὰ παρουσιάσω καὶ νὰ ἀποδώσω σὲ μερικοὺς καὶ μάλιστα σπουδαίους κωδικογράφους ἄρκετὰ χειρόγραφα πού βρίσκονται σήμερα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῶν Παρισίων, ἀλλὰ καὶ στὴ δική μας, στὴν Ἀθήνα⁷. Ἀναφέρω χαρακτηριστικὰ τὴν ἐκπληξή μου ὅταν, ἐξετάζοντας χειρόγραφα μὲ κλασικὰ κείμενα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῶν Ἀθηνῶν, συνάντησα χειρόγραφα γραμμένα ἀπὸ τὸν Νικόλαο Μελαχροινὸ «*βεστιαρίτη καὶ γραμματικὸ Μωραίου*», τὸν Δημήτριο καὶ Κωνσταντῖνο Τριβῶλη καὶ τὸν Γεώργιο Μόσχο. Ἡ ἐκπληξη ὅμως δὲν σταμάτησε ἐδῶ, γιατί, ὅπως διαπίστωσα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα αὐτά, μερικὰ πρέπει νὰ γράφτηκαν στὸ Μυστρά καὶ ἄλλα πρέπει νὰ γράφτηκαν στὴν Κέρκυρα καὶ ἴσως στὴ Φλωρεντία καὶ μέσω Κερκύρας ἦρθαν στὴ θεσσαλικὴ Μονὴ τοῦ Δουσίκου καὶ ἀπ' ἐκεῖ στὴν Ἐθνικὴ μας Βιβλιοθήκη. Ἐπιβεβαιώνεται λοιπὸν γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ἡ ἄποψη, ὅτι τὰ χειρόγραφα βιβλία ἔχουν μιὰ κινητικότητα ἀφάνταστη, ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ ἄνθρωποι μὲ ποικίλες ἀνησυχίες.

Ἄν περιοριστοῦμε τώρα στὰ χειρόγραφα ἐκεῖνα πού, σύμφωνα μὲ τὰ κωδικογραφικὰ τους σημειώματα, γράφτηκαν στὴν Πελοπόννησο, ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἑξῆς. Ξεκινῶντας ἀπὸ τὸν 11ον αἰῶνα ὡς καὶ τὸν 14ο συναντοῦμε συνολικὰ 20 κωδικογράφους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ ἑξι δροῦν στὸ χῶρο τῆς Λακεδαίμονος. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς ἴσως φαίνεται μικρὸς καὶ ἴσως ἀνεπαρκὴς γιὰ τὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων. Ἐπαναλαμβάνω ἐδῶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπογραμμένων χειρογράφων σὲ σχέση μὲ τὰ ἀνυπόγραφα χειρόγραφα εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογος. Παρ' ὄλον ὅμως τὸν μικρὸν αὐτὸν ἀριθμὸ τὰ δείγματα πού ἔχουμε στὰ χέρια μας ἀπὸ τοὺς δύο παλαιότερους κωδικογράφους, τὸν Ἀνδρέα νοτάριο καὶ τὸν Ἀνδρέα μοναχὸ Ὠλένης, εἶναι ἄρκετὰ γιὰ νὰ μᾶς πείσουν ὅτι θὰ πρέπει σιγὰ σιγὰ νὰ

7. Ἄ γ α μ έ μ ν ο ν ο ς Τ σ ε λ ί κ α, Λακεδαιμόνιοι βιβλιογράφοι τοῦ 15ου αἰ. (Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τοῦ ἔργου τους), Πρακτικὰ Α' Τοπικοῦ Συνεδρίου Λακωνικῶν Μελετῶν, Ἀθήναι 1983, σσ. 281-288 καὶ τ ο ὕ Ἰ δ ί ο υ, Μεθώνη καὶ Κορώνη στὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς παλαιογραφίας (1ε' αἰ.), Πρακτικὰ Β' Τοπικοῦ Συνεδρίου Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν, Ἀθήναι 1984, σσ. 74-80.

ἀναθεωροῦμε τὶς ἀπόψεις μας γιὰ τὰ κέντρα ἀντιγραφῆς χειρογράφων ποὺ χαρακτηρίζονται ὡς κατωϊταλικά καὶ τοῦτο, γιατί, ὅπως ἔδειξα στὴν πρόσφατη ἀνακοίνωσή μου, οἱ δύο αὐτοὶ κωδικογράφοι, ποὺ γράφουν τὰ χειρόγραφα τους ὁ ἓνας τὸ 1089 στὸ Νίκλι καὶ ὁ ἄλλος τὸ 1111 στὴ μονὴ τοῦ Ὁσίου Μελετίου στὴν Ἀττική, βρίσκονται πολὺ κοντὰ ὡς πρὸς τὸ ὕφος καὶ τὴν τεχνοτροπία στοὺς κατωϊταλοὺς γραφεῖς⁸.

Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο ποὺ προκύπτει ἐπίσης εἶναι, ὅτι κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴν οἱ κωδικογράφοι εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένοι μὲ τὴν Ἐκκλησία εἴτε ὡς ἱερωμένοι εἴτε ὡς κατέχοντες κάποια ἐκκλησιαστικά ὀφίκια, ὅπως τοῦ νομικοῦ, τοῦ ταβουλλαρίου, τοῦ χαρτοφύλακος, τοῦ πρωτεκδίκου καὶ τοῦ δομεστίκου. Ἀντίθετα τὸν 15ον αἰώνα, μὲ τὴν ἴδρυση καὶ τὴν ἀκτινοβολία τῆς σχολῆς τοῦ Πλήθωνα στὸ Μυστρά καὶ τὴν ἀνθήση τῶν κλασικῶν γραμμάτων, οἱ γραφεῖς εἶναι λόγιοι λαϊκοί. Φυσικὸ δὲ ἐπακόλουθο εἶναι, ὅτι τὰ κείμενα ποὺ ἀντιγράφονται κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ, εἶναι κείμενα ποὺ ἀνήκουν στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς προγενέστερες ἐποχές, ὅπου τὰ κείμενα ἀνῆκαν κατ' ἐξοχὴν στὴν ἐκκλησιαστικὴ, μὲ μόνη γνωστὴ ἐξαιρέση τὸ χειρόγραφο τοῦ Προφήμου ρήτορος Ἀρκαδίας, ποὺ γράφεται τὸ 1092 καὶ περιέχει σχόλια στὴν Ἰλιάδα.

Τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 15ου αἰώνα καὶ ὁλόκληρος ὁ 16ος αἰώνας χαρακτηρίζεται ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὸ στοιχεῖο τῆς προσφυγιάς. Τὸ πρῶτο κύμα λογίων καὶ κωδικογράφων παρατηρεῖται ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωση τοῦ Μυστρά τὸ 1460 μὲ πρῶτο σταθμὸ τὴν Κέρκυρα. Στὴν ὁμάδα αὐτὴν ἀνήκουν ὁ Δημήτριος καὶ Κωνσταντῖνος Τριβῶλης, ὁ Γεώργιος Μόσχος, ὁ Γεώργιος Ἑρμώνυμος, ὁ Δημήτριος Ραοὺλ Καβάκης, ὁ Νικόλαος Μελαγχροινός, γιὰ νὰ ἀναφέρω τοὺς σπουδαιότερους. Οἱ κωδικογράφοι αὐτοὶ δροῦν κυρίως στὴν Ἰταλία στὸν κύκλο τῶν οὐμανιστῶν τῆς Φλωρεντίας καὶ ἐνισχύουν σὲ μεγάλο βαθμὸ μὲ τὶς γνώσεις καὶ τὸ ἀντιγραφικὸ ἔργο τους τὴ σπουδὴ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων.

Τὸ δεύτερο κύμα προσφύγων κωδικογράφων παρατηρεῖται ἀπὸ τὸ 1540, ὕστερα δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἄλωση τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Μονεμβασίας. Ἐδῶ ἀνήκουν ὁ Νικόλαος καὶ Μανουὴλ Μαλαξός, ὁ πολυγραφώτατος καὶ πολυσυζητημένος Ἀνδρέας Δαρμάριος, ὁ Γεώργιος Τρύφων, ὁ ἄρχων Ἐπιδαύρου (Μονεμβασίας) Γεώργιος Μπεβαίνης, ὁ Ἐμμανουὴλ Μπεβαίνης, ὁ Ἰωάννης Μούρμουρης ὁ Ναυπλιεύς, ὁ Μιχαὴλ Μαλεᾶς καὶ ἄλλοι. Μερικοὶ ὅπως ὁ Νικόλαος Μαλαξός καὶ Γεώργιος Τρύφων ἐγκαθίστανται στὴ Βενετία, ἐνῶ ἄλλοι διασπείρονται σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπη καὶ φτάνουν ὡς τὴν Μαδρίτη καὶ τὸ Τολέδο.

Τί γίνεται ὅμως στὴν ἴδια τὴν Πελοπόννησο; Παρ' ὅλες τὶς ἀνωμαλίες

8. Ἀ γ α μ. Τ σ ε λ ί κ α, Παρατηρήσεις σὲ πελοποννησιακὰ χειρόγραφα..., ὁ.ππ.

των καιρών, κάποιες μαρτυρίες κωδικογραφικής δραστηριότητας απαντώνται ολόενα πληθυνόμενες. Το 1563 στην Πάτρα ο σκευοφύλακας της μητροπόλεως Παλαιών Πατρών Ἀνδρέας Χαλκιοπούλος γράφει με ιδιαίτερη ἐπιμέλεια ἕνα Μηναιό και πιθανῶς και ἄλλα βιβλία⁹. Ἐπίσης ἀπὸ τὸ 1553 ὡς τὸ 1599 συναντᾶται ὁ Ἀθηναῖος Δημήτριος ὁ Σισίνιος ρήτωρ Καρυουπόλεως νὰ γράφει δύο χειρόγραφα στὴ Μονὴ τῶν Ἀγίων Τεσσαράκοντα στὶς Θεράπναις τῆς Λακωνίας¹⁰. Ἡ ἴδια μονὴ φαίνεται πὼς εἶχε καταστῆ σοβαρὸ κέντρο παραγωγῆς χειρογράφων γιατί και τὸν ἐπόμενον αἰῶνα, τὸν 17ο, δρᾷ ὁ ἐπίσκοπος πρῶην Εὐρυσθένης Παρθένιος, ὁ ὁποῖος γράφει ἐκεῖ πέντε χειρόγραφα ἀπὸ τὸ 1644 ὡς τὸ 1655¹¹. Εἶχε μάλιστα και μαθητὴ τὸν ἱερομόναχο Γαλακτίωνα πὸς ἔγραψε τὸ 1670 τὸν κώδικα 133 τῆς Μονῆς Παντοκράτορος τοῦ Ἀγίου Ὁρους.

Ἀνατρέχοντας κανεῖς στοὺς πολλοὺς καταλόγους χειρογράφων, τόσο πελοποννησιακῶν ὅσο και ἄλλων περιοχῶν, συναντᾶ πολλοὺς κωδικογράφους πὸς ἀναφέρουν και τὴν πελοποννησιακὴ τους καταγωγή και δροῦν σὲ ὄλη τὴν ἔκταση τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Παράλληλα με τὴν ἴδρυση τῆς Σχολῆς τῆς Δημητσάνας, ἄλλα και ἄλλων μικροτέρων σχολῶν στὴν Πελοπόννησο, ἡ κωδικογραφικὴ τέχνη γνωρίζει ἰδιαίτερη ἄνθηση. Κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα δὲν εἶναι μόνο τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία πὸς ἀντιγράφονται γιὰ χρῆση λειτουργικὴ και διδακτικὴ, ἄλλα ἀντιγράφονται και κείμενα νομικά, μαθηματάρια, γιὰ χρῆση ἀπὸ μαθητὲς και διδασκάλους, καθὼς και πολλὰ χειρόγραφα μουσικά. Ἀπὸ τὰ πολλὰ παραδείγματα πὸς μπορεῖ κανεῖς νὰ προσκομίση γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ, ἀναφέρω τὴν ὀργάνωση ἑνὸς δραστήριου βιβλιογραφικοῦ ἐργαστηρίου στὴ μονὴ τῶν Ἀγίων Πάντων Πατρῶν, ὅπου ὁ ἱερομόναχος Ἀγάπιος τὴν τρίτη δεκαετία τοῦ 18ου αἰῶνα ἔγραψε τουλάχιστον 15 χειρόγραφα με θρησκευτικὸ και νομικὸ περιεχόμενο¹².

Ὅπως ἀνέφερα και στὴν ἀρχή, ἡ ἔρευνα σχετικὰ με τὸν ἐντοπισμὸ και τὴν καταγραφή ὄχι μόνον τῶν ὑπογεγραμμένων και ἐπωνύμων χειρογράφων, ἄλλα και τῶν πολὺ περισσοτέρων ἀνυπόγραφων, πὸς γράφτηκαν στὴν

9. Ἀ. Τ σ ε λ ἱ κ α, Ἀνδρέας Χαλκιοπούλος ἄγνωστος Πατρινὸς κωδικογράφος (1563), Πρακτικὰ τοῦ Α' ἐν Πάτραις Τοπικοῦ Συνεδρίου Ἀχαϊκῶν Σπουδῶν, ἐν Ἀθῆναις 1974, σσ. 59-60.

10. V o g e l - G a r d t h a u s e n, ὀ.π., σ. 105.

11. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, Λακεδαιμόνιοι βιβλιογράφοι... ὀ.π., σσ. 352-353.

12. Ἀ γ α μ έ μ ν ο ν ο ς Τ σ ε λ ἱ κ α, Παλαιογραφικὲς ἔρευνες στὰ μοναστήρια Πάτρας, Πρακτικὰ Β' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, τόμ. Γ', Ἀθήνα 1981-82, σσ. 336 και 338, ὅπου ἀναφέρονται ἐπτὰ χειρόγραφα του, ἐνῶ ὑπάρχουν και ἄλλα σὲ ἄλλες βιβλιοθῆκες ἐκτὸς τῆς μονῆς Ἀγίων Πάντων και Ὁμπλοῦ Πατρῶν.

Πελοπόννησο ἢ ποὺ ἀνῆκαν σὲ πελοποννησιακὲς βιβλιοθήκες, παίρνει ἐξαιρετικὰ μεγάλες διαστάσεις ὄχι μόνο ἀριθμητικὲς ἀλλὰ καὶ μορφωτικὲς. Ἀρκεῖ νὰ σκεφτῆ κανεὶς ὅτι σύμφωνα μὲ τὰ ὑπάρχοντα μέχρι σήμερα στοιχεῖα στὶς πελοποννησιακὲς βιβλιοθήκες ὑπάρχουν πάνω ἀπὸ 700 χειρόγραφα, γεγονὸς ποὺ δείχνει ὅτι ἡ Πελοπόννησος στὸ σύνολό της ὑπῆρξε μιὰ περιοχὴ μὲ σφύζουσα πνευματικὴ καὶ παιδευτικὴ ζωὴ. Βέβαια ὅλα αὐτὰ τὰ χειρόγραφα δὲν γράφτηκαν στὴν Πελοπόννησο, ἀλλὰ πολλὰ μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὰ μεγάλα κωδικογραφικὰ κέντρα ὅπως ἡ Κωνσταντινούπολη στὰ βυζαντινὰ χρόνια καὶ τὸ Ἅγιον Ὄρος ἀργότερα. Καὶ αὐτὰ ὅμως τὰ χειρόγραφα μποροῦμε νὰ τὰ ὀνομάσουμε πελοποννησιακὰ, ὄχι ἀπὸ παλαιογραφικὴ ἄποψη, ἀλλὰ ἀπὸ ἄποψη λειτουργικὴ καὶ παιδευτικὴ. Γιὰ παράδειγμα ἀναφέρω τὰ τέσσερα πολυτιμότερα καὶ λαμπρὰ σὲ διακόσμηση Εὐαγγέλια, ποὺ διασώθηκαν ἀπὸ τὴν καταστροφικὴ πυρκαγιὰ τοῦ 1934 στὴ Μονὴ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. Ἀποτελοῦν ἑξοχα δείγματα πρωτευουσιάνικης κωδικογραφικῆς καὶ διακοσμητικῆς τέχνης τοῦ 10ου καὶ 12ου αἰώνα. Ἡ ἀκόμη μιὰ σειρὰ περγαμηνῶν Εὐαγγελίων τῆς ἴδιας ἐποχῆς, ποὺ ἀποτελοῦσαν τρόπον τινὰ τὰ ἐπίσημα Εὐαγγέλια τῶν μονῶν ποὺ ἰδρύονταν κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ. Τέλος στὴν ἴδια κατηγορία θὰ μποροῦσε νὰ ἐντάξῃ κανεὶς καὶ τὸν μεγάλο ἀριθμὸ χειρογράφων ποὺ ὁ λόγιος μητροπολίτης Καλλίνικος Καστόρχης μετέφερε καὶ ἀφιέρωσε στὴ Σχολὴ τῆς Δημητσάνας, ὥστε αὐτὴ νὰ καταστῆ κέντρο ἀνώτερης ἑλληνικῆς καὶ χριστιανικῆς παιδείας.

Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς πελοποννησιακῶν χειρογράφων λανθάνει τόσο σὲ ἄλλες ἑλληνικὲς βιβλιοθήκες ὅσο καὶ σὲ βιβλιοθήκες τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἐδῶ τὴ στιγμὴ ποὺ δὲν ὑπάρχουν κωδικογραφικὰ σημειώματα, πολυτιμότετοι βοηθοὶ εἶναι οἱ ποικίλες ἐνθυμήσεις καὶ τὰ βραχέα χρονικά, ποὺ ἀναφέρονται σὲ πρόσωπα καὶ γεγονότα τῆς Πελοποννήσου. Γιὰ παράδειγμα ἀναφέρω τὸν κώδικα 95 τῆς Ἐθνικῆς μας Βιβλιοθήκης, ἓνα ὀμιλιάριο ἀριστης καλλιγραφικῆς τέχνης τοῦ 11ου αἰώνα, ποὺ περιέχει μιὰ σειρὰ σημειωμάτων, ὅπου γίνεται μνεῖα τοῦ Μυστρᾶ καὶ τοῦ περιβόητου Λυμπεράκη Γερακάρη. Στὸ φ. 77^v διαβάζουμε: *Ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ Ἰωάννης Γιώργη παπα Σισίνη ἔτους ζζγ' (1555) Ἰουνίου μήνα εἰς ι', ἡμέρα Δευτέρα, ὥρα δείπνου καὶ ἐθάπτη εἰς τὸ Μυζηθρᾶ*¹³. Ἀργότερα τὸ 1693 βρέθηκε στὰ χέρια τοῦ ἐπισκόπου Αἰγίνης Καλλινίκου, ποὺ σημείωσε τὴν ἔλευση τοῦ Λυμπεράκη Γερακάρη στὴν Πελοπόννησο. Δείγμα λοιπὸν ὅτι ὁ κώδικας αὐτὸς ἀνῆκε σὲ κάποια πελοποννησιακὴ βιβλιοθήκη καὶ

13. Ἀ γ α μ. Τ σ ε λ ί κ ι α, Παρατηρήσεις σὲ πελοποννησιακὰ χειρόγραφα... ὀ.π., σσ. 490-491.

διαβάστηκε καὶ πιθανῶς ἀντιγράφηκε. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ μπορεῖ νὰ λάβῃ κυριολεκτικὰ καὶ ἀστυνομικὲς διαστάσεις, ἂν ἀρχίσῃ κανεὶς καὶ ἐξετάζῃ τὶς ἐκθέσεις καὶ τοὺς καταλόγους ταξιδιωτῶν καὶ ξένων ἀπεσταλμένων, ποὺ εἶχαν ὡς σκοπὸ τὴν συλλογὴ καὶ μεταφορὰ σὲ εὐρωπαϊκὲς βιβλιοθηκὲς πολύτιμων καὶ σπάνιων χειρογράφων.

Τελειώνοντας τὴν ἀνακοίνωσή μου αὐτὴ ποὺ δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μιὰ πρώτη προσέγγιση στὸ θέμα ποὺ ἐξέθεσα, καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς αὐριανῆς ἐπετείου, θὰ ἤθελα νὰ ἀναφερθῶ καὶ πάλι στοὺς κωδικογράφους ποὺ ἐργάστηκαν στὸ Μυστρά καὶ σ' ὀλόκληρο τὸ δεσποτᾶτο τοῦ Μορέως κατὰ τὴ λαμπρὴ περίοδο τῆς διδασκαλίας τοῦ Γεωργίου Πλήθωνος. Θὰ ἤθελα στὸ μνημόσυνο ποὺ γίνεται γιὰ τοὺς μάρτυρες τῆς Ἀλώσεως νὰ μνημονεύσω καὶ τοὺς κωδικογράφους αὐτοὺς, τοὺς ἀφανεῖς καὶ ταπεινοὺς ἐργάτες τοῦ πνεύματος, γιατί ἦταν αὐτοὶ ποὺ μέσα σὲ τόσοι κινδύνους καὶ σὲ τόσο ἀντίξοες συνθήκες κράτησαν μέσα στὴν καρδιά τους ἄσβεστο τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα καὶ μὲ τὴν ὑπομονετικὴ καὶ καρτερικὴ ἐργασία τους στὰ ξένα κατάρθρωσαν νὰ μεταλαμπαδεύσουν τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ σοφία στὸν ἐλεύθερο κόσμο.

Ἰθανάσιος ὁ Ἐξεδάκτυλος

Γεώργιος Ἑρμώνυμος ὁ Σπαρτιάτης

Δημήτριος Ραοῦλ ὁ Καβάκης Σπαρτιάτης, Βυζάντιος, "Ἕλλην, Λακεδαιμόνιος «οὐ καλλιγράφος ἀλλ' ἐξ ἀρχοντικῆς τάξεως».

Γυράρδος ἐκ Παλαιῶν Πατρῶν

Δημήτριος Μόσχος ὁ Λακεδαιμόνιος

Δημήτριος Τριβῶλης Πελοποννήσιος ἐκ Σπάρτης

Κωνσταντῖνος Τριβῶλης

Ματθαῖος Σεβαστὸς Λαμπούδης ὁ Πελοποννήσιος

Ἰμμανουὴλ Ρουσωτᾶς

Θεόδωρος εὐτελής καὶ ἀβρώτιμος πάντων μερόπων καὶ χωρικὸς γραφεὺς ὁ Κοτζᾶς

Θεόδωρος ὁ Σοφὸς ὁ καὶ αἰχμάλωτος πόλεως Κωνσταντινουπόλεως ὁ μέγας καὶ γραφεὺς ἐν τῇ Κορωνεΐᾳ

Ἰωάννης ἱερεὺς καὶ μέγας σακελλάριος Μονεμβασίας

Μιχαῆλος ὁ Σπαρτιάτης

Νικόλαος Βουλωτῆς ὁ Ἀγαλῶης κριτῆς Μοραίου

Νικόλαος Λημενίτης νοτάριος Λακεδαιμονίας

Νικόλαος Μελαχροινὸς ὁ βεστιαρίτης καὶ γραμματικὸς Μοραίου

Πέτρος ὁ Ἀλήμανδρος τάχα καὶ ταβουλλάριος Κορώνης

Μιχαῆλ Σουλιάρδος ἐκ χώρας τῶν Ἀργείων Λάκων, ὁ ὁποῖος σὲ ἓνα

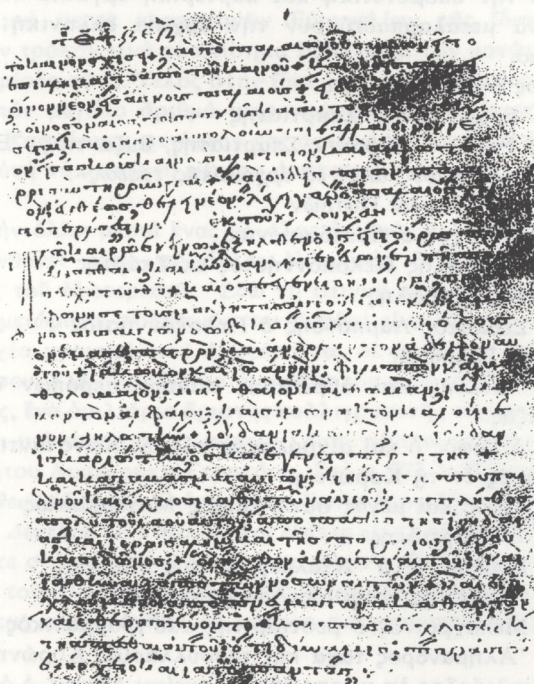
χειρόγραφό του με κείμενα τοῦ Αἰλιανοῦ σημείωσε: Ἐν Βονωνία πόλει τῆς Ἰταλίας καὶ ταύτην ἀμυστὴ τὴν βίβλον σὺν πολλαῖς ἄλλαις, τὸν ἀριθμὸν ἑκατὸν πενήκοντα ἐξέγραψα ὑπὲρ Πατρίδος καὶ Γένους¹⁴.

ΑΓΑΜ. ΤΣΕΛΙΚΑΣ

S U M M A R Y

Agamemnon Tselikas, A Corpus of Peloponnesian manuscripts and scribes

The author presents the general lines and problems of his research, which refers to the compilation of a Corpus of manuscripts and scribes related to the Peloponnese. The recorded paleographic material is divided into five categories according to the birthplace of the scribe, his place of work and the place where the MSS under study are deposited today.

Ἀθήνα, Ἐθν. Βιβλιοθήκη 180, ἔτος 1089.

Ἀνδρέας νοτάριος καὶ καλλιγράφος.

14. Κώδικας Οὐψάλας 27. Τὸ παράθεμα ἀπὸ τὸ εὐρετήριο τῶν Vogel - Gardthausen, δ.π., σ. 320.

μὴ πῖορ τῆς δόξης αὐτοῦ ἀμωμοσ βράβηλιασῶ· μὴ μὴ σοφῶσθω σπῖ
 ἡμῶν· δόξα κὲ μῆμασὶν· κρύτους δόξουσία· προπαρτῆσ τῶν
 ἰσῶροσ· μὴ κἀ ἴσπαρ τῶσ τῶσ ἰσῶροσ· ἀμλῶν·
 ∴ ΤΟΥ Ἀδπιονδα ἐπὶ τὸ ληκαθολικη·

χχ
 ς
 ζ Η +

∴ Ἐνθα λῖον ἐπισκόπος συνλκίε· πρόλογος προτασσομένος
 πρὸ τῶν ἰδ ἐπὶ τολῶν· τὸν ἀγίον ἀποστόλον πᾶν λον
 ς φιλομαθῆ· κωσπονδαορ ἰγάμροσ τῆσ σῆσ φάπκισ
 πῆρ σιμῶ τατῶ· αἰδοῖ τῶ σ πῆσθῶ ἴκωμ· σῆρ σῆσ πῆρ σ
 δῶσ· τῆσ ἰσροῖασ βραυτοῦ βωσφῆκκ· τὸν δὲ πρόλογον τῆσ
 πᾶν λον πραγματῆσ σιν γραμῆσ ἰσ πῆρ ἰσ μῆ ζομ· ἡ καθῆμασ βρ γομ
 ἀμδὲ ἀμλῶ δῶσ τῆσ παρῶσ· ἔγρωμ γορ βρ παρῶσ μῆμασ τολαμ
 μῆροσ· ὅ πῆρ ἰσ ἀμῆκοσσ· βρ λπω λῶ αἴται· ὁδὲ ἰπῆκοσσ· βρ
 τᾶτῆσ βκ τῶσ· ἀλλᾶ δὲ τᾶσ ἀχᾶσμοι τᾶσ τᾶσ βωῖ δοσ· ἰσ πῆρ
 λῖοσρ τρὸ πομ ἰπῆρ ῶσασ· τῆ δὲ καλῆ στ βκ τῆρομ προσ θῶ· καθᾶ
 πῆρ τῶ τῶ μω ἰσ σῶ μῆρ σ βκ ἴμοσ τᾶσ βωυτοῦ χῆρ σ δῶσ βῆρ σ
 σαρῶμ τῶ τῶ τῶ ἰκλ βρ τῆ παρ βρ βολῆ· ἰμα κῆρ τᾶσ τῶ μᾶ βρ
 σμ τᾶρ ῶμ βωσ μῆρ σ σ ἀλῆρ ῶσ κᾶτῆ ἰσ λῆρ σμ· τὸ σκῆρ σοσ
 τὸν λῶγομ ἴσ δῶσ κωσθορ μῆσ τὸν λῖ μῆρ· ἀρ χῶ μῆροσ σῶ μῆ
 τῆσ λῶξ βωσ· ὡ δὲ πῶσ ἀ λῆρ ἴσασ ὡσ βῆρ λῆ γῆ σομᾶ·

Πᾶλοσ ὁ ἀπόφολοσ· βυρῶσ μῆρ ἰσ τὸ γῶροσ· βκ φῦ λῆσ μῆρ ἰσ
 φαρῖσῶσ δὲ τῆν αἰ ρῶρ· ἰπὸ διδασκῆλοσ πῆρ σ γαμ ληκ· τῶ
 μω ἰσ σ μὴ μὴ βκ πῶσασ δᾶ μῆροσ· προσδὲ τῶν τῶσ· τῶρ τῆσ κῆ
 κῆσ οἰκῶρ ὀφθῆ μὴ τῆν παρ σμ· διδασκῶρ δὲ τῆσ σ πορ φῶν μῆρ
 πῆρ βκ μῆρ σῶμ τῶν τῶ· λῶ δὲ ἰσ σμ πῆρ ἰσ τῆρ ἀρ σῶσ ἴσ φῆρ
 τῶν ἀποφῶλοσ μῆρ τῶρ σ· κοῖμα μῶσ τῶ μῆρ τῶ τῶ τῶ φῶμομ· τᾶ πα
 τᾶμ ἰ μᾶ τᾶ τᾶρ λῆ σ μολῶμ τῶμ αὐτοῦ· φυλάτῆρ γῶ τᾶ δῶ ἀμ
 μωσ· ἰμα τᾶσ παμ τᾶρ χῆρ σ κῆρ σ τᾶ πρὸσ τῶν φῶμομ· ἰσ πῶ
 δῶ μῆρ τᾶ τᾶρ σασ ἰσ ὀρ τᾶ μῆρ βῶ ρᾶτο παμ τᾶρ λῆ· σπυ δᾶ ζωμ κῆρ
 ρᾶμ τῶσ τῆσ βυ σῶμ ἴσ λῶ μῆρ σ· πολᾶ τῶ ἰσ μῆρ τᾶ τᾶ

δούρου αἵτου μανονήλου μαχαζον
 ἡοῦ τοῦ πρῶτου τῆμε ἀτάτου ὀμονόμου
 Ἰηοῦ ἀγία ἡμε μεθ' ἡμῶν ναυπηγῶν
 καὶ ἀργου τοῦ ἀγία ἡμε κερου ὀμητσί
 ἀν' αἵ. Ἰω ὦ αἰ
 ἀπὸ κλίσεως κῶσμη.
 ἀπο δὲ τῆς κατὰ ἄρμα ἡμε ἡμε
 τοῦ κῆμεν ἡμε, ἡμε ἡμε ἡμε
 βω... κῆμεν ἡμε
 κῆμεν ἡμε, ὅσα ἡμε περιελαί. 4
 Περὶ κῆμεν τοῦ ἡμε ἡμε πᾶσιν ὀμητσί.
 καὶ κῆμεν ἡμε πῆ ἀγία ἡμε ἡμε
 εἰς τὰ ἀγία ἡμε. κῆμεν ἡμε ἡμε
 Περὶ ὀμητσί ἡμε καὶ περὶ τοῦ ἡμε
 ὀμητσί ἡμε ὀμητσί. καὶ κατὰ ἡμε ἡμε
 κῆμεν ἡμε ὀμητσί ἡμε. κῆμεν ἡμε ἡμε

ἄτ' ἔστιν, οὐροῦ γινώσκου διπλοπύτου πορθεῖν
 ἢ αὐτὴ μὲν, ἢ ἄλλ' ἄρτι οὐλομπαοδύρα πύτου λείπει·
 γῶσι πρὸς τὸ οὐλομπαοδύρα, - μισοδύραον
 οὐλομπαίων πύτω· ἢ αὐτὴ μὲν, ὁ ἄλλοσ γάιος
 ἐν ἄρτι λείπειται· ἴσοσ ἄν' ἀπέτλη γάιος θύ
 οσ πόνουσ, καὶ νῦν τὰ γὰρ πρὸς τῶν πόνων ἔχει
 γῶσι· ἴσοσ (αὐτῶν) ἢ ἄλλ' ἄρτι πρὸς τὸν μὲν οὐλομ
 παοδύρα, ἢ μὲν· ἴσοσ ἄν' ἔχει, ἢ μὲν οὐλομ

(ἴσοσ) τῶν πρὸς τὸν οὐλομπαοδύραον διὰ τὸ οὐλομπαοδύραον οὐλομπαοδύραον
 δὲ οὐλομπαοδύραον ἢ ἄλλ' ἄρτι οὐλομπαοδύραον πύτου λείπει·
 δὲ οὐλομπαοδύραον πύτου· ἴσοσ ἄν' ἔχει (αὐτῶν) ἢ ἄλλ' ἄρτι
 μισοδύραον πύτου οὐλομπαοδύραον, ἢ ἄλλ' ἄρτι πύτου
 γῶσι· ἴσοσ ἄν' ἔχει τὸν οὐλομπαοδύραον ἢ ἄλλ' ἄρτι πύτου
 ἢ οὐλομπαοδύραον· ἴσοσ ἄν' ἔχει τὸν οὐλομπαοδύραον ἢ ἄλλ' ἄρτι πύτου
 ἢ οὐλομπαοδύραον· ἴσοσ ἄν' ἔχει τὸν οὐλομπαοδύραον ἢ ἄλλ' ἄρτι πύτου
 ἢ οὐλομπαοδύραον, ἢ ἄλλ' ἄρτι πύτου οὐλομπαοδύραον.

